

RAMON VILLARES

La qüestió catalana en la política espanyola: un atzucac?

En la seva anàlisi comparada de la «unió i discòrdia» d'escoesos i catalans (Elliott, 2018), el reconegut historiador britànic Elliott conclou que els errors conjunts de totes dues parts en conflicte (tant al Regne Unit com a Espanya) van acabar «creant un atzucac, on calia construir ponts». És un bon diagnòstic per a començar, perquè les relacions entre Catalunya i Espanya no gaudeixen actualment de bona salut, fins al punt que en el debat polític i electoral recent (eleccions generals del 28 d'abril de 2019), la qüestió catalana ha deixat en segon pla problemes tan importants com la immigració, el deteriorament mediambiental, l'envelliment de la població o la política europea. De manera una mica artificial, Catalunya sembla ser el problema únic per a alguns partits polítics del centredreta, mentre que per a l'esquerra espanyola és un assumpte a esquivar o difícil d'afrontar amb propostes concretes, a causa del cost d'oportunitat que impliquen. Això sembla conduir a un possible «atzucac» de la qüestió catalana, en opinió d'historiadors catalans o hispanistes amb els quals he començat i acabaré aquesta reflexió sobre el lloc de Catalunya en la política espanyola.

Ramon Villares (Cazás, Lugo, 1951) és catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de Santiago de Compostel·la, de la qual n'ha estat Rector (1990-1994). És autor, entre altres, de les obres *El mundo contemporáneo, siglos XIX y XX* (2001) (en col·laboració amb A. Bahomonde) i *Historia de Galicia* (2004). Recentment ha publicat *Galicia, una nación entre dos mundos*. És president del Consell de Cultura de Galícia. Aquest article es va publicar en gallec a la revista *Grial*

Ponència presentada en el seminari «Focus sur la question catalane» (Politika, EHESS, París, 20/05/2019), revisió ampliada d'un text anterior, «El viraje del catalanismo al independentismo», *La Maleta de Portbou*, 34 (2019), pp. 54-60

El punt de partida és que s'han produït mutacions molt profundes en la política catalana i espanyola dels últims quaranta anys que es retroalimenten entre si i que, sobretot, estan creant un escenari polític nou, del qual és difícil endevinar quina serà la solució. Per a tenir una mica de perspectiva, cal anar riu amunt i assenyalar aquestes mutacions, començant per advertir que el lloc de Catalunya en la política espanyola (anomenat «encaix» o «*conllevancia*», en el millor dels casos) ha estat marcat, des de fa més d'un segle, per l'estratègia del catalanisme polític, que significava participar en la política espanyola, sense perdre un perfil propi. Aquesta estratègia va començar a la fi del segle XIX i, amb alguns canvis, va resistir fins a finals del segle XX. En els últims anys del segle passat i més clarament a partir de 2006-2010, s'han produït successives modulacions d'aquella posició, fins a arribar a la situació actual de fort arrelament, encara que no majoritari, d'un independentisme que aspira a substituir tant el catalanisme com l'autonomisme. La primera d'aquestes mudances arrenca de l'època de la transició democràtica; després, s'adapta progressivament amb l'exercici de l'autonomia, des de Pujol a Maragall; i, finalment, adquireix un rumb diferent amb l'anomenat procés a partir de 2010-2012, que, en substància, suposa el final del catalanisme i l'inici d'un camí incert: seria aquest «atzucac» del qual no s'albira el final.

EL CATALANISME

La integració, des de la diferència, de Catalunya en la política espanyola ha influït directament en els processos de canvi que han tingut lloc a Espanya en els últims cent anys, des de la crisi del 98 (recordem el poema «Adeu, Espanya», de Joan Maragall), la caiguda de la monarquia el 1931, la naturalesa de la Guerra Civil, les vicissituds de l'exili i la transició democràtica. En tots aquests moments històrics, Catalunya ha estat, a vegades, el laboratori, i, en altres ocasions, «ha protagonitzat els canvis sistemàtics espanyols al llarg del segle XX i fins a l'actualitat» (Ucelay, 2018). Així mateix, hom ha de recordar que Catalunya també ha estat implicada en la construcció de l'estat nació espanyol, des del 1812, encara que amb freqüència mantenint posicions singulars, republicanes i federals, o amb l'ambigua fórmula de ser «ministerials a la catalana», això és, de donar suport als governs d'Espanya sense participar-hi directament.

A partir de la crisi del 1898, el regionalisme català va aspirar a intervenir més activament en la política espanyola. Va ser llavors quan es va definir clarament l'estratègia del catalanisme polític, que, dit amb paraules de l'historiador Vicens Vives, seria «fer d'Espanya una cosa diferent», això és, superar el fracàs de l'Espanya liberal, «endarrerida, semifeudal o dual» (Vicens, Pierre Vilar, Nicolás Sánchez-Albor-

noz), mitjançant la modernitat de la Catalunya industrial i burgesa. En definitiva, aspirava a ser el Piemont d'Espanya, abans de caure en la temptació d'apostar per ser una Irlanda ibèrica. Va ser la gran aportació de la Lliga Regionalista de Prat de la Riba i Cambó, en allò que es coneix com a expressió de l'«imperialisme català» (Ucelay, 2003).

L'alternativa irlandesa va ser bloquejada per la política autonomista de la Segona República, que va aconseguir vincular estretament autonomia catalana, democràcia política i règim republicà, i va quedar dissenyada en el Pacte de Sant Sebastià (agost del 1930) abans de la caiguda de la monarquia. Manuel Azaña ho va expressar amb gran claredat en recordar (en un discurs pronunciat a Catalunya) que «l'autonomia de Catalunya és una emanació natural dels principis polítics que inspiren la República, que és el reconeixement de les llibertats dels pobles peninsulars». La política catalana d'aquells anys, encara que dirigida per una nova generació més populista, va mantenir l'estratègia del catalanisme participant directament en els governs centrals de centreesquerra, en temps de pau, de guerra civil i també en l'exili republicà fins als anys cinquanta.

TRANSICIÓ I MODEL AUTONÒMIC

Si en el discurs d'Azaña és ben clar el nexa entre república i autonomia, gran part de l'oposició al franquisme, tant en l'exili com a l'interior, estava vinculant de manera expressa la conquesta de la democràcia amb l'autogovern dels pobles d'Espanya, com reflecteix la campanya «Volem l'Estatut» de l'Assemblea de Catalunya. De manera que l'estratègia de l'oposició recollia, amb alguns canvis de fons, la tradició republicana, i amb ella va afrontar la ruptura pactada de 1976-1977. En aquell pacte hi van participar els reformistes del govern d'Adolfo Suárez, dirigents de l'esquerra (PSOE i PCE) i els representants de Catalunya, el País Basc i Galícia. Tot això va acabar plasmant-se, en matèria autonòmica, en un acord constitucional que, cosit amb fils molt fins, enllaça el mandat de l'art. 2, el Títol VIII i la Disposició Transitòria Segona de la Constitució (CE) del 1978, que, de manera tangencial, reconeix l'herència republicana, en assenyalar una via ràpida d'accés a l'autogovern per a aquells «territoris que en el passat hagin plebiscitat projectes d'Estatut d'autonomia»: Catalunya, País Basc i Galícia, això és, l'aliança Galeuzca.

La transició democràtica va tractar de resoldre un llarg contenciós històric entre el nacionalisme d'estat i els nacionalismes subestats mitjançant una generalització del model autonòmic i una reorganització del poder territorial, consistent en una àmplia transferència de competències (educació, sanitat, cultura, ordre públic...) que, no obstant això, va ser objecte de constant discussió pels dos pols del

tauler polític. Per al poder central, la cessió d'aquestes competències va ser entesa com una solució federal, però practicada des de dalt, a vegades com una cessió graciosa o paternalista. Per a les autonomies històriques (especialment, el País Basc i Catalunya), el model autonòmic va suposar el no reconeixement de singularitats, especialment les relatives al camp cultural i lingüístic. Dit d'una altra manera: es va defensar la solidaritat a costa de reconèixer de manera insuficient la diversitat. Com ha sostingut Bartolomé Clavero, «no hi ha en tota ella [CE 78] cap base, per molt que s'hi escodrinyi, per a un règim homogeni d'autonomies territorials. Una cosa és la igualtat entre la ciutadania; una altra, la desigualtat entre els territoris. L'una pot requerir l'altra» (Clavero, 2018).

Aquella nova organització del poder territorial a Espanya, malgrat l'entusiasme i el consens del moment, no es va entendre mai dins de la necessària lleialtat constitucional ni va significar el mateix per als principals actors polítics del moment. Per als uns s'iniciava un camí que podria portar massa lluny, a l'angoixant «invertibració» d'Espanya o al cantonalisme amb ecos del Cantó de Cartagena (1873); per als altres, l'acceptació del model autonòmic suposava haver descendit un graó, des de la plataforma de la identitat nacional de base historicista fins a la condició de ser una més entre les disset autonomies d'Espanya. Com ja va advertir llavors el polític Juan Linz, el problema territorial era l'«assumpte més difícil [de resoldre] entre totes les democràcies occidentals, a l'hora de trobar solucions satisfactòries permanents». La previsió va resultar certa.

Allò que la Transició espanyola va aportar de nou en matèria territorial va ser un rebuig majoritari al model unitari procedent del franquisme, llavors clarament deslegitimats. L'alternativa, enfront de la tradició republicana i l'experiència de l'exili, va ser un model mixt que evocava la «federalització d'Espanya» de l'exiliat Anselmo Carretero i, en conseqüència, l'abandó del principi d'autodeterminació. Encara que aquell principi va ser recuperat retòricament per l'oposició antifranquista en els anys setanta, va ser ràpidament rebutjat en els programes polítics de la majoria dels partits i en els debats constitucionals en les Corts democràtiques. En la primera sessió parlamentària, al juliol del 1977, els portaveus dels partits polítics presents, inclosos els bascos i catalans (PNB, CiU), van parlar molt més de l'autonomia que de l'autodeterminació, que només es va emprar per a referir-se al poble sahrauí (Juliá, 2017).

El model autonòmic desenvolupat pel govern d'Adolfo Suárez (i els seus successors) va ser, sens dubte, improvisat malgrat la centralitat política de l'assumpte. Una de les majors improvisacions va ser la recuperació d'una institució republicana, la Generalitat catalana, i el retorn del seu president Tarradellas a l'octubre del 1977. Era un reconeixement de la singularitat de Catalunya i una maniobra per a

evitar l'accés al poder de l'esquerra catalana, que havia guanyat clarament les eleccions generals del 1977. Per raons ben diferents, no van arribar a arrelar intents de recuperar figures anàlogues a la de Tarradellas per al País Basc o Galícia. En el cas de Galícia, que seria el més anàleg al català, es van considerar diverses hipòtesis, especialment la d'Osorio-Tafall, últim president del Comitè d'Autonomia de Galícia, però amb escasses possibilitats, perquè els resultats electorals del 1977, amb hegemonia aclaparadora de l'UCD, no feien urgent la cerca d'una solució d'aquest estil (Villares, 2015).

Una altra improvisació de naturalesa diferent, pensada per a rebaixar la singularitat de les autonomies històriques, va ser la seva generalització, en preveure's fins i tot per a territoris que no l'havien reivindicada. Va ser el conegut popularment com a «café per a tots», que, segons el parer d'Herrero de Miñón, un dels pares de la Constitució, ha suposat la conversió de «realitats historicopolítiques ja existents, amb pròpia i infungible personalitat, amb drets històrics anteriors a la Constitució», en unes «autonomies generalitzades amb competències transitòriament diferents, però potencialment iguals i que en últim terme eren grans corporacions locals descentralitzades» (Herrero, 1987). No és una opinió pacíficament compartida, perquè uns altres il·lustres juristes, agrupats entorn d'Eduardo García de Enterría i inspiradors de la Llei orgànica d'harmonització del procés autonòmic (LOAPA) el 1981, sostenen com a argument justificatiu que «tot es va desbordar molt més enllà d'allò que hom imaginava, davant la mirada sorpresa, i ja impotent, dels promotors de l'assaig» (Muñoz Machado, 2014).

Podem veure l'assumpte des d'una altra perspectiva, en el sentit que el desenvolupament i l'aplicació del precepte constitucional en matèria autonòmica són un exemple d'«itinerari desviat» (Meilán, 2015). Van ser els pactes posteriors i no el text constitucional els que van obrir la porta a l'homogeneïtat de les autonomies, inclosa la difusió d'assemblees legislatives en totes elles, la qual cosa no estava prevista inicialment. En un llibre escrit arran dels últims esdeveniments per un assessor jurídic del Parlament de Catalunya (Bayona, 2019), s'assenyala expressament que la generalització autonòmica (simètrica i igualitària) és un «model ajustat a la Constitució», però afegeix que «aquest resultat no era l'únic possible». La seva conclusió és que el «café per a tots» va perjudicar greument les expectatives de Catalunya, «molt més que les del País Basc», sobretot pel diferent tractament fiscal que, en el cas basc, es regeix per un concert econòmic singular. Que Catalunya no hagi aconseguit una cosa similar també va ser causat pel fet que en la negociació de l'Estatut català es va apostar per no «assumir en aquell moment la responsabilitat de recaptar impostos ni els riscos derivats de la seva gestió». Era més urgent *fer país*.

FER PAÍS CATALÀ O REFORMAR ESPANYA?

Podria dir-se que la vinculació entre aquest model autonòmic i la qüestió catalana actual està en la genealogia del problema, però no n'és l'única causa. Des del 1980, en què arriba al poder autonòmic Jordi Pujol, com a dirigent d'un partit nacionalista moderat i d'arrel catòlica (CiU), s'ha produït una mutació interna en l'autonomia catalana i en les seves relacions amb el poder polític espanyol. D'una banda, va tenir lloc un procés de renacionalització de Catalunya recolzat en les estructures polítiques autonòmiques, utilitzades per a combatre les tendències jacobines del nacionalisme espanyol. I, d'una altra part, quan va ser sol·licitada, la invitació a participar en els governs centrals va ser rebutjada, la qual cosa va erosionar progressivament el pacte constitucional de la Transició. Va començar llavors el que s'ha definit com un xoc de trens entre el nacionalisme d'estat i els nacionalismes subestats, encara que aquests trens, havent partit de la mateixa estació, han corregut en direccions més paral·leles que enfrontades.

Les autonomies han transformat la política a l'Espanya democràtica. Però no han tingut resultats iguals a tot arreu. En algunes autonomies s'ha creat un nou regionalisme amanit amb una identitat poc més que parroquial. En unes altres, especialment les que posseeixen llengua pròpia, l'autonomia ha estat capaç de caminar cap a l'enfortiment del seu nacionalisme cultural i obrir la porta a la creació d'estructures pròpies de nacions polítiques. Això és el que ha succeït amb la Catalunya governada per Pujol i el seu conegut eslògan de «fer país», que és en certa manera un substitutiu del procés de *nation-building* o principi de nacionalitat, segons el qual una nació (cultural) pot esdevenir un estat. Fer país ha estat, en realitat, un procés de recatalanització que va ser possible en el marc autonòmic, que el pujolisme va desenvolupar especialment a través de l'ús de la cultura per a crear una comunitat nacional. De manera paral·lela, l'autonomia catalana va continuar mantenint parcialment l'estratègia del catalanisme d'estar present en la política espanyola, però sense acceptar compartir responsabilitats en els governs centrals, a diferència dels temps de la Segona República i de l'exili.

Jordi Pujol va aconseguir el 1996, en el pacte del Majestic amb el PP, previ a la investidura com a president del govern espanyol de José María Aznar, algunes millores substancials de l'autogovern català, avui molt oblidades però mai posades en qüestió: competències plenes en seguretat pública (Mossos d'Esquadra), supressió dels governadors civils i del servei militar obligatori a tot Espanya, i cessió parcial de recaptació d'impostos, entre ells el 15 % de l'IVA. Al cap de poc de temps, va pretendre promoure una revisió del model autonòmic per a «desenvolupar l'ànima heterogènia de la Constitució» amb un nou estatut per a Catalunya, però ja era

tard: el govern del PP s'encaminava cap a la seva majoria absoluta (aconseguida en les eleccions de la primavera del 2000) i tampoc Pujol no havia acceptat la petició de participar en el primer govern d'Aznar, encara que sí en la governabilitat d'Espanya. El catalanisme polític arribava a la seva fi.

Era necessari buscar un nou relat per a l'encaix de Catalunya a Espanya: va ser l'objectiu de Pasqual Maragall i les seves propostes federalistes. Aquest va ser el fil conductor de l'alternança política del 2003, amb l'arribada a la presidència de la Generalitat d'un govern tripartit d'esquerres acordat en l'anomenat pacte del Tinell (14/12/2003), en el qual s'establia un cordó sanitari amb el PP d'Aznar. Pocs mesos abans d'arribar al poder autonòmic, Maragall havia anticipat en el seu article «Catalunya y Espanya (a pesar de Aznar)» que les relacions Barcelona-Madrid havien de regir-se per altres principis, ni els d'Aznar ni els de Pujol: «Els catalans volem estar en el pont de comandament d'Espanya, dibuixar una Espanya no radial i centrípeta, sinó en xarxa, com exigeixen els cànons del dia, una Espanya plural que imposi al Madrid d'avui (amb el seu raval de Marbella inclòs) un mínim de sensatesa compartida» (*El País*, 25/08/2003).

Aquí hi havia el moll del missatge: reformar Espanya des de Catalunya i apostar per la plurinacionalitat de l'Estat espanyol, desviant-se del perfil confederal del Pla Ibarretxe i el seu projecte d'un «estat lliure associat». En el fons, es mantenia l'estratègia de la reforma d'Espanya des de Catalunya. L'instrument triat pel govern Maragall va ser la reforma de l'Estatut català, concebut com un ariet contra el govern d'Aznar i contra l'estancament de la política autonòmica a Espanya. En la redacció de l'Estatut es va tractar de combinar el màxim blindatge de les competències de Catalunya amb l'encaix dins del marc constitucional espanyol. No era un text rupturista; reenviava fins i tot algunes de les seves propostes més simbòliques a un preàmbul que mancava de força normativa. No obstant això, la seva tramitació va estar plena de vicissituds. El mateix Maragall i el PSC es van situar bastant al marge del procés d'elaboració de l'Estatut; va tenir lloc una subhasta a l'alça entre els partits catalans (inclosa la pugna entre CiU i ERC) i una tensió constant amb els partits espanyols; el Partit Popular, ja dirigit per Rajoy, es considerava vetat políticament pel pacte del Tinell, i el PSOE, dirigit per Rodríguez Zapatero, va acabar per desdir-se dels seus compromisos electorals davant la pressió d'una part important del seu propi partit.

El context en el qual es va elaborar aquest estatut no era, segons el parer de col·laboradors pròxims a Maragall, el més adequat. El protagonisme donat a la reforma estatutària va fer que el programa de govern resultés una «agenda imperfecta» (J. M. Vallés), i la seva redacció va desembocar en una «teatralització del projecte»

(O. Nel-lo) i un ús tacticista d'aquest per part de tots els actors polítics del moment, fos en el govern o en l'oposició, tant a Barcelona com a Madrid. De fet, «la negociació decisiva de l'Estatut» va tenir lloc al palau de la Moncloa entre un dirigent de l'oposició (Artur Mas, de CiU) i el president Zapatero (Ucelay, 2018). La revisió en el Congrés dels Diputats va ser bastant severa per part dels dos partits majoritaris, inclòs el «*cepillado*» del text anunciat pel socialista Alfonso Guerra, en aquell temps president de la Comissió Constitucional del Congrés dels Diputats; la lleialtat entre els partits i actors polítics de Catalunya va ser molt baixa, especialment per part d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), que va acabar carregant a l'esquena dels socialistes catalans (PSC) els costos d'aquella gestió estatutària, abandonant temporalment el govern Maragall i votant en contra en el referèndum.

A tot això, caldria afegir-hi la posició tacticista del PP, llavors en l'oposició, d'encapçalar un rebuig numantí a l'Estatut català amb la recollida de més de quatre milions de signatures que van donar suport a la pregunta formulada pel partit: «Considera convenient que Espanya continuï sent una única nació en la qual tots els seus ciutadans siguin iguals en drets i obligacions, així com en l'accés a les prestacions públiques?». Les caixes amb les signatures van ser lliurades per Mariano Rajoy al Congrés dels Diputats, al maig del 2006. No obstant això, l'Estatut català, aprovat pel Parlament català, el Congrés dels Diputats i l'electorat de Catalunya mitjançant referèndum, va ser recorregut també pel PP davant el Tribunal Constitucional (TC), la qual cosa va coincidir amb un període de greu interferència política en la composició del mateix tribunal (recusació injusta d'un dels seus magistrats promoguda pel PP i bloqueig de la renovació de magistrats amb mandats esgotats). La sentència del TC al juny del 2010, després de quatre anys de debats dins i fora del tribunal, va obrir una bretxa en la societat catalana, que es va sentir agreujada tant pel seu contingut (supressió d'una petita però significativa part de l'articulat) com, i sobretot, pel to amb què estava escrita, ja que mostrava un menyspreu olímpic («*ninguneo*», en opinió de Bayona) cap a un text que ja havia passat tants filtres institucionals previs.

Aquella sentència, que alguns experts constitucionals, com Pérez Royo, van entendre com la ruptura explícita del pacte constitucional de la Transició, va esponsorar una espiral de mobilitzacions ciutadanes a partir de l'estiu del 2010. La més important, celebrada a Barcelona, va congrega un milió de persones, sota el lema «Som una nació, nosaltres decidim». L'objectiu de la independència s'estava obrint pas, mentre que la temptativa de Maragall de situar Catalunya en «el pont de comandament» de la política espanyola i consolidar la idea d'una Espanya plural, oberta a solucions federalistes (asimètriques o no), quedava cancel·lada. Amb les eleccions del 2010, que porten de nou CiU i el seu president Artur Mas al govern

català, comença una nova fase que el mateix Mas definiria al cap de poc de temps de manera poètica, *more* Kavafis: «Hem posat rumb a Ítaca».

EL CAMÍ A ÍTACA: LA INDEPENDÈNCIA

El final del govern de l'esquerra a Catalunya, seguit poc de temps després per l'arribada del PP de Rajoy al govern a Madrid, va suposar un clar viratge polític a Catalunya. A més de l'arribada a la presidència d'Artur Mas, de CiU, es va fer patent un relleu d'elits polítiques i una parcial substitució, en el primer pla de la dinàmica política, dels partits per entitats cíviques. Les mobilitzacions populars massives (milions de persones), a partir de la Diada del 2012, marquen l'agenda política catalana. El gran protagonisme l'adquireixen entitats com Òmnium Cultural o l'Assemblea Nacional Catalana (ANC), que fixen un nou programa polític condensat en el dret a decidir o, dit d'una altra manera, en la reivindicació implícita del dret d'autodeterminació.

L'endemà de la Diada del 2012, el president Mas (exultant per l'èxit d'una manifestació en la qual a penes havia col·laborat) va formular en termes ben clars el nou objectiu de la política catalana: «El nostre projecte ha estat durant dècades intentar transformar l'Estat espanyol perquè fos el nostre, però si això no és possible, el que cal entendre és que Catalunya necessita un estat. Catalunya necessita l'instrument d'un estat». Som, doncs, davant de la demanda feta per un president de Catalunya de continuar l'estratègia pujolista per altres mitjans: crear un nou estat nacional a Europa i abandonar la via pactista del catalanisme. La reivindicació essencial era convocar un referèndum, que va ser el que Carme Forcadell, llavors presidenta de l'ANC, va exigir al president Artur Mas en la Diada del 2014: «President, posi les urnes». I les urnes es van posar per a la consulta, amb aparença de referèndum, al novembre del 2014.

El nou panorama polític de Catalunya, cap al 2014, es defineix per la celebració d'aquesta consulta —no reconeguda per l'Estat— amb una participació del 33 % del cens electoral, que hagué de contestar dues preguntes. La primera, si desitjava que Catalunya es convertís en un estat, encara que no independent (10 % a favor), i la segona, si aquest estat havia de ser independent (80 % a favor): la utopia d'una república catalana s'obria pas i el vaixell cap a Ítaca havia partit. El context polític català semblava favorable a la navegació: hi havia nous actors polítics, objectius precisos, una estratègia de mobilització que combinava la multitud al carrer amb l'acció en el Parlament i el suport proactiu de les institucions autonòmiques i, si escau, dels poders locals, agrupats en l'Associació de Municipis per la Independència (AMI). Mentrestant, la reacció del govern de Rajoy era lenta o subestimava la força

de l'anomenat «suflé» català, la baixada del qual s'esperava en qualsevol moment. Però el resultat d'aquella navegació, expressat de la manera més clara en les mobilitzacions populars i decisions parlamentàries del 2015 al 2017, desemboca en una crisi política al si de l'Espanya de les autonomies i posa en evidència que s'està a les portes d'un canvi revolucionari, en el qual una part important del *demos* català, pròxim a la majoria, està tractant de convertir-se en un nou estat nació a Europa. Una revolució, diria sarcàsticament l'observador italià Vittorio *Bobo* Craxi quatre dies després del referèndum del primer d'octubre de 2017, que era conduïda no pels qui aspiraven a aconseguir el poder, sinó pels qui ja en gaudien: «Els revolucionaris en la història han declarat sempre que el seu objectiu era el d'obtenir el poder. Aquí, no obstant això, el grup dirigent independentista estava en el poder. Van fer una revolució per a perdre el poder. És una paradoxa política» (Forti, 2018).

Què havia passat en aquests cinc anys que van del 2012 al 2017? Que s'havia produït un fort viratge cap a posicions independentistes en una reacció que, segons el parer de molts analistes, era poc previsible. Però en el curs de la història, les coses succeeixen sense esperar les nostres saberudes anàlisis, que solen ser *post hoc*. Això és el que està succeint a Catalunya: que sense solució de continuïtat s'està passant de la tensió identitària a la demanda d'independència, encara que l'objectiu sigui diferent del que pregonava aquell *pamphlet* irònic i provocador dels anys noranta, *De la identitat a la independència*, escrit per Rubert de Ventós, elogiosament prologat per Maragall, però amb escàs ressò entre els seus correligionaris socialistes espanyols. El que llavors semblava poc probable està succeint; es va fent realitat aquesta «utopia disponible», en paraules de la sociòloga Marina Subirats, gràcies a la qual el nacionalisme «sobiranista» o independentista català, del 2012 endavant, va plantejar a l'Estat espanyol un desafiament polític de gran importància, al qual les estructures de l'Estat van respondre amb procediments impropis (intervenció policial en la jornada de votació del primer d'octubre de 2017) i, sobretot, atorgant un «protagonisme desmesurat al poder judicial» (Sánchez Cuenca), encara que s'ha de reconèixer que l'intent de «doblegar l'Estat» (en expressió de S. Juliá) no va tenir èxit.

El viratge no sembla conjuntural, almenys en el que suposa de cancel·lació del catalanisme polític que va marcar les relacions de Catalunya amb la política espanyola des dels temps del federalista Valentí Almirall (1886). Però aquesta nova mutació porta amb si la superació del nacionalisme tradicional per un objectiu polític més transversal i interclassista, que és la utopia independentista de crear alhora un nou règim (república i no un «estat associat», com volia Ibarretxe per a Euskadi) i un nou estat nació a Europa. L'independentisme ha recollit suports dels

antics nacionalistes, dels qui eren només catalanistes d'esquerra i de nous votants que es regiren indignats contra la societat en la qual viuen i contra les polítiques «que no (els) representen». La legitimitat de la vella política posada en causa, com ha vist Núñez-Seixas, per una «tempesta perfecta» de crisi institucional, recessió econòmica i relleus generacionals.

Són diverses les raons adduïdes per a entendre aquesta mutació social i política, entre les quals hi ha una revolta de les classes mitjanes, el traspass de la dinàmica política a associacions de masses, els efectes del malestar creat per la gran recessió i, finalment, la crisi dels partits polítics que havien gestionat l'autonomia des del 1980 (tant CiU com PSC); a això caldria afegir-hi, amb certa analogia amb l'exemple escocès, la percepció que Catalunya pot entrar en un «climateri» o període d'obsolescència econòmica, a causa del pes que històricament ha tingut la seva economia industrial intensiva en mà d'obra. Un declivi que es pot atribuir a les baixes inversions de l'Estat a Catalunya, que s'ha traduït en el conegut eslògan «Espanya ens roba». La suma de tot això es concreta en aquest camí a Ítaca, que l'analista Enric Juliana defineix com un «magnífic significant buit» construït per «una segona joventut de milers de persones que han trobat en la militància independentista un lloc en el món» (García, 2018).

El «procés» català és un fet que sembla circumscrit al marc polític espanyol, però té també alguna explicació en el context europeu. Encara que a Espanya es vol donar una visió reduccionista de la crisi política provocada per aquesta mutació política catalana, la veritat és que forma part d'un corrent més general, almenys en el si de la UE, en la qual estan apareixent de manera més o menys velada demandes d'independència (Flandes) o de «devolució» (Escòcia), que posen en relleu que hi ha un problema en l'arquitectura institucional de la UE. Entre les moltes raons que podrien explicar aquest *revival* nacionalista a l'interior de la UE, n'hi ha dues de molt poderoses: la desconfiança cap als estats nació i el seu poder nacionalitzador, que posaria en perill la identitat de les nacions sense estat, i, en segon lloc, l'excessiu protagonisme dels estats en la governança de la UE, que fa més plausible l'aposta per un estat nacional propi. En realitat, la deriva més confederal que federal de la UE actua com un incentiu de les demandes independentistes, bé pel bloqueig d'alternatives com les macroregions (a l'estil de l'encoratjada en el seu moment per Pasqual Maragall) o bé pel desigual tractament de les transferències de sobirania estatal. Tant en cas que aquesta dinàmica sigui en la direcció menys debatuda —cessió de competències als organismes de la UE— com en cas que sigui en direcció als àmbits regionals i autonòmics, els vells estats nació entenen aquest procés com una amenaça o un esquinçament de la seva identitat.

UN ATZUCAC?

Retornem al diagnòstic de John Elliott de l'«atzucac». La qüestió essencial és saber si és possible, en el cas català, resoldre aquest contenció amb els arguments i propostes que han emprat tant el govern central com el govern català des de 2010-2012 fins al moment present. Els uns s'aferren al valor quasi sagrat del constitucionalisme per a evitar plantejar qualsevol sortida política de la situació; els altres invoquen en excés i amb certa ingenuïtat la democràcia com a solució universal, inclòs l'argumentari a favor d'un referèndum (Muñoz, 2019), la qual cosa nega implícitament una idèntica legitimitat a l'Estat espanyol. Però és poc realista pensar que només caldria votar en un referèndum i, en cas de ser guanyat, procedir a una declaració unilateral d'independència (DUI), perquè també hauria estat unilateral la decisió de convocar-lo, al·legant que no hi ha cap voluntat de pacte (o d'establir ponts) per part de l'Estat espanyol.

En aquest procés es confronten dos principis polítics que obliden el principal: que la possible solució exigeix una bel·ligerància mútua, o, cosa que és equivalent, que cadascuna de les parts reconegui legitimitat a l'altra per a arribar a acords i respectar-ne els resultats. L'exemple dels referèndums del Canadà i Escòcia mostra que no n'hi ha prou amb contactes o converses més o menys discretes ni amb acords conjunturals —com sembla que va haver-n'hi en diversos moments entre Mas i Rajoy (García, 2018)—, sinó que cal una negociació prèvia sobre la pregunta i el compromís d'acceptar clarament les conseqüències de la resposta. La consulta o referèndum, qualsevol que sigui la fórmula triada, ha de disposar d'algun marc legal compartit, fixat prèviament i negociat públicament, com proposen de diversa manera la Llei de Claredat del Canadà (2000) —posterior al referèndum perdut pel Quebec el 1995— o l'Acord entre els governs del Regne Unit i Escòcia (2012) per a la celebració del referèndum escocès dos anys més tard.

Sembla raonable, doncs, pensar en la necessitat d'un «referèndum acordat», en el qual participen totes dues parts i que permeti superar els descontentaments o desafectes que s'estan provocant en la política catalana i espanyola actual. En cas de no concórrer aquestes condicions, és difícil esperar que es pugui respectar el resultat d'un referèndum d'una transcendència tan gran si majories molt sòlides de totes dues parts, a Catalunya i a Espanya, no estan prèviament d'acord amb la seva convocatòria, una celebració amb garanties i el respecte pels seus resultats. Si realment la societat espanyola aspira a evitar la conversió de Catalunya en un nou estat a Europa, és evident que no pot deixar d'escoltar la petició d'una part significativa de la comunitat política catalana. I, per contra, si l'independentisme català aspira a crear un nou estat de manera no unilateral, és evident que haurà de perseguir

algun tipus d'acord o pacte amb l'Estat espanyol —o, hipotèticament, amb la UE, que és més que un estat d'estats—, sigui per una via directa o mediada, sense haver de recórrer a l'estratègia de la confrontació, que històricament sabem que acaba en tractats o acords entre els combatents, tret que es recorri al romà *vae victis*.

La resposta a l'angoixant pregunta de què es pot fer ara no està en cap mà individual, perquè exigeix molts canvis d'enfocament i alguns ponts. No n'hi ha prou amb reconèixer que aquest és un contenciós històric de dos o més projectes nacionals dins d'Espanya. És possible que es tracti d'una situació d'empat que ningú no vol resoldre si no és amb la rendició del contrari. Però és difícil de sotmetre, fins i tot per via coercitiva, milions de ciutadans, favorables i contraris (a Catalunya i, per descomptat, a la resta d'Espanya) a la independència catalana. Cal reconèixer que les vies de sortida no es troben en les pautes polítiques tradicionals, això és, en termes d'una construcció nacional de caràcter monista i excloent, tant en el cas català com en l'espanyol. Que Espanya és una realitat política diversa, formada per regions i «nacionalitats», ho reconeix la mateixa Carta Magna, més invocada per a sostenir raons de part que per a trobar solucions dialogades i compartides. És veritat que l'article 2 de la CE 78 també estableix «la indissoluble unitat de la Nació espanyola», i a això s'hi aferren els definits com a «unionistes» o constitucionalistes, cosa que dificulta una solució constitucional sense mediar-hi una llarga negociació i/o una reforma de la Carta Magna. Pagaria la pena si el que es vol és construir ponts.

Es pot concloure que el més assenyat seria reconèixer que la realitat és diferent de les lleis i que el mateix articulat constitucional, en matèria territorial, és un nus gordià que reflecteix el problema secular d'una Espanya diversa (dir «invertibrada» seria excessiu); afrontar-lo és preferible a negar-lo. Tallar aquest nus és el que, al meu entendre, s'està ventilant en l'actualitat —fins i tot després de les recents eleccions generals del 28 d'abril—, però no sabem qui serà l'Alexandre el Gran (col·lectiu) que ho pugui fer. Mentre no aparegui, cal buscar altres sortides i reconstruir un pacte polític mitjançant el qual es desfacin alguns camins pels quals s'ha transitat tant a Catalunya com a Espanya. En un article recent, anterior a les eleccions, Borja de Riquer plantejava també la idea de l'atzucac proposant alguna via de solució que ja apuntaven l'esmentat John Elliott i, en un altre text, l'historiador i polític socialista Joaquim Nadal (2018). Si Elliott sostenia que «només una solució política podia oferir una manera d'avançar, una sortida», i Nadal invocava l'experiència del Canadà i la seva Llei de Claredat, Riquer es col·loca en una posició més pròxima al litigi català en suggerir que per a sortir d'aquest carreró cal «el ple reconeixement negociador de l'altre, és a dir, que el Govern espanyol atorgués una autèntica representativitat a la part catalana», per a afegir-hi el que em sembla

més urgent: «la prèvia renúncia a la unilateralitat, d'una banda, i a l'aplicació de la via del 155 [l'article 155 de la CE 78], per l'altra» (Riquer, 2019). Els resultats de les eleccions del 28 d'abril, especialment a Catalunya, on han obtingut un especial suport dos partits (ERC i PSC) que van governar junts fa una dècada, obren un fil de llum en aquest túnel omplert de tants enderrocs.

Les incerteses que planen sobre l'horitzó, tant en la política espanyola com en l'europea i la mundial, permeten poques previsions. És probable que hàgim de conviure durant algun temps amb una situació que ha merescut ja els més diversos diagnòstics, des de «conjura d'irresponsables» (Amat), situació «kafkiana» (Canal) i «la pitjor crisi institucional i fallada sistèmica de la democràcia espanyola» (Sánchez Cuenca) fins a la «tempesta perfecta» (Núñez-Seixas), el «naufregi» (Lola García) o el «no tot s'hi val» (Bayona). Potser haurem de buscar noves paraules per a una realitat política que, anomenada procés, algun dia deixarà de ser tal cosa, bé per haver desfet camí o bé per haver arribat a la seva destinació. O potser és bo reconèixer que per a «sortir d'un atzucac», el primer que cal fer és reconèixer errors, respectar l'adversari i començar de nou, abans de decidir embarcar-se una altra vegada cap a Ítaca...

POST SCRIPTUM (8/12/2019)

Des que van ser escrites les pàgines precedents, fa poc més de sis mesos, han aparegut alguns fets polítics, judicials i socials nous, però tot això no invalida la idea central que es defensa en aquest article d'un bloqueig o empat entre dues posicions antagòniques que, malgrat tot, no s'acaben de reconèixer mútuament com a tals. El més rellevant ha estat la sentència del Tribunal Suprem, amb elevades penes de presó i d'inhabilitació per a una dotzena de dirigents polítics i socials catalans, amb la consegüent reacció que aquesta mateixa sentència ha provocat en la societat catalana i, per descomptat, la repetició de les eleccions generals el mes de novembre passat, en els resultats de les quals, segons algunes anàlisis politològiques d'urgència (Sánchez Cuenca, 12 de novembre de 2019), hi ha tingut una forta incidència la qüestió catalana, tant en l'ensulsiada del partit més contrari al procés independentista (C's) com en el notable creixement de Vox, com a partit abanderat del nacionalisme espanyol, més premiat per la seva posició antiautonomista que antiimmigratòria. Encara que el mandat de l'electorat ha estat clar en la direcció de penalitzar l'estratègia de bloqueig de C's, no ho ha estat tant a l'hora d'assenyalar el rumb del futur govern que, després d'un mes de la consulta electoral, es continua negociant per part del PSOE i d'Unides Podem, que, a més, necessitarien un suport directe i indirecte d'altres forces polítiques, tenint en compte la fragmentació

i polarització del parlament sorgit de les urnes. Si fa uns mesos ja era difícil opinar sobre les possibles sortides, la prudència aconsella mantenir encara unes cauteles majors, almenys fins que es conegui el final del procés electoral, amb la investidura d'un nou govern o la convocatòria d'una tercera consulta electoral. En tot cas, espero que sigui en l'art de la política on es trobin els fils per a sortir del laberint. ◀

REFERÈNCIES

- AMAT, Jordi (2017): *La confabulació dels irresponsables*, Barcelona, Anagrama.
- BAYONA, Antoni (2019): *No todo vale: La mirada de un jurista a las entrañas del procés*, Barcelona, Península.
- CANAL, Jordi (2017): *Con el permiso de Kafka: El proceso independentista en Cataluña*, Barcelona, Península.
- CLARET, Jaume (coord.) (2017): *Pasqual Maragall: Pensamiento y acción*, Barcelona, RBA.
- CLAUVERO, Bartolomé (2018): «Nacionalidades y regiones: entre empoderamiento y descentralización», a Sebastián Martín y Rafael Escuredo (eds.): *La crisis de los 40 de la Constitución: Expectativas, defraudación, reconstitución*, Madrid, Akal.
- ELLIOTT, John H. (2018): *Catalans i escocesos: Unió i discòrdia*, Barcelona, Rosa dels Vents.
- FORTI, Steven (2018): «Vittorio “Bobo” Craxi, político [entrevista]», *Público*, 14/03/2018.
- GARCÍA, Lola (2018): *El naufragio: La deconstrucción del sueño independentista*, Barcelona, Península.
- GAZIEL (1998): *Quina mena de gent som*, Barcelona, La Magrana [1944].
- HERRERO DE MIÑÓN, M. (1987): *Memorias de estío*, Madrid, Temas de Hoy.
- JULIÀ, Santos (2017): *Transición: Historia de una política española (1937-2017)*, Madrid, Taurus.
- MÁIZ, Ramón (2018): *Nacionalismo y federalismo: Una aproximación desde la teoría política*, Madrid, Siglo XXI.
- MEILÁN GIL, José Luis (2015): *El itinerario desviado del Estado autonómico y su futuro*, Pamplona, Thompson Reuters Aranzadi.
- MUÑOZ, Jordi (2019): «Argumentos para un referéndum», *La Maleta de Portbou*, 34, pp. 68-73.
- MUÑOZ MACHADO, S. (2014): *Cataluña y las demás Españas*, Barcelona, Crítica.
- NADAL I FARRERAS, Joaquim (2018): *Catalunya, mirall trencat*, Barcelona, Pòrtic.
- NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (2018a): «La tormenta perfecta», *La Maleta de Portbou*, 28, pp. 20-26).

- NÚÑEZ SEIXAS, X. M. (2018b): «Il ritorno dello stato-nazione? Spinte indipendentiste nell'Europa occidentale all'inizio del XXI secolo», *Passato e Presente*, 205, pp. 6-18.
- RIQUER, Borja de (2016): *Anar de debò: Els catalans i Espanya*, Barcelona, Rosa dels Vents.
- (2019): «Salir del callejón sin salida», *La Vanguardia*, 18/04/2019.
- RUBERT DE VENTÓS, Xavier (1998): *Catalunya: de la identitat a la independència*, Barcelona, Empúries.
- SÁNCHEZ-CUENCA, Ignacio (2018): *La confusión nacional: La democracia española ante la crisis catalana*, Madrid, Catarata.
- (2019): «Noticia electoral sobre Vox para la izquierda», *CTXT*, 12/11/2019.
- UCELAY-DA CAL, Enric (2003): *El imperialismo catalán: Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa.
- (2018): *Breve historia del separatismo catalán: Del apego a lo catalán al anhelo de la secesión*, Barcelona, Ediciones B.
- VILLARES, Ramón (2015): «Os herdeiros de Daniel: Exilio gallego y autonomía», en *Historia del Presente*, segona època, núm. 25, pp. 43-61.